

SZLACHTA I CHŁOPI

Ewa Wac (Kraków)

Kilka uwag o działalności gospodarczej panów z Pilicy w XIV–XVI wieku

Ród Pileckich nie posiada do tej pory szczegółowego opracowania monograficznego. Dotychczasowa literatura przynosiła fragmentaryczne, aczkolwiek cenne uwagi na temat jego dziejów. Najwięcej opracowań traktuje o początkach rodu – dziejach wojewody ruskiego Ottona i jego córki Elżbiety Granowskiej, polskiej królowej, trzeciej żony Władysława Jagiełły. Na szczególną uwagę zasługują prace J. Dąbrowskiego¹ poświęcone w pewnych fragmentach dziejom Ottona, a zwłaszcza jego działalności politycznej. Więcej miejsca poświęcił Pileckim W. Dworzaczek w pracy o Leliwitach². Elżbieta jako polska królowa posiada bogatszą literaturę na swój temat. Wspomnieć warto przede wszystkim biografie Władysława Jagiełły autorstwa K. Szajnochy, A. Prochaska, S.M. Kuczyńskiego czy J. Krzyżaniakowej i J. Ochmańskiego³. Wymienić należy również artykuł autorstwa S. Kurasa⁴ w całości poświęcony „burzliwym dziejom” Elżbiety, a także dość starą, ale bardzo ciekawą pracę K. Kanteckiego⁵. Działalność gospodarcza rodu Pileckich była przedmiotem badań I. Rychlikowej, F. Kiryka, S. Mateszewa i H. Błażkiewicza⁶. Wśród prac po-

¹ J. Dąbrowski, *Elżbieta Łokietkówna 1305–1380*, Kraków 1914; tenże, *Ostatnie lata Ludwika Węgierskiego 1370–1382*, Kraków 1918.

² W. Dworzaczek, *Leliwici tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*, Warszawa 1971.

³ K. Szajnocha, *Jadwiga i Jagiełło*, t. 1, Warszawa 1969; A. Prochaska, *Król Władysław Jagiełło*, t. I–II, Kraków 1908; S.M. Kuczyński, *Król Władysław Jagiełło*, Warszawa 1972; J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański, *Władysław II Jagiełło*, Kraków 1990.

⁴ S. Kuraś, *Burzliwe życie królowej Elżbiety Pileckiej*, „Problemy”, t. 11: 1986, s. 21–37.

⁵ K. Kantecki, *Elżbieta, trzecia żona Władysława Jagiełły*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, t. 2: 1873, s. 577–596. Autor zaprzeczał opiniom na temat królowej, które za sprawą nieprzychylnego jej J. Długosza utrwały się w polskiej historiografii. Zaznaczał, że „smutne, acz blaskiem monarszej korony opromienione dzieje” Elżbiety otoczyły intrygi „nie tylko za życia, ale i po śmierci w królewskim grobowcu”. Twierdził ponadto, że podanie J. Długosza na jej temat jest „wielce podejrzane”.

⁶ I. Rychlikowa, *Szkice o gospodarce panów na Łańcucie*, Łańcut, 1971; F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys dziejów Tyczyna do r. 1772*, w: *600 lat Tyczyna*, pod red. T. Kowalskiego, Rzeszów 1973; F. Kiryk, *Pili-*

święconych Pileckim warto podkreślić wartość biogramów niektórych członków rodu zamieszczonych w Polskim Słowniku Biograficznym⁷.

Gwałtowny rozwój latyfundium Pileckich nastąpił w czasach Ottona, wojewody ruskiego, przejściowo starosty generalnego wielkopolskiego, a w końcu starosty i wojewody sandomierskiego. Pileccy zawdzięczali swoją karierę poparciu dla wschodniej polityki Kazimierza Wielkiego, a co za tym idzie, ogromnym nadaniom na pograniczu polsko-ruskim. W 2 połowie XIV w. stali się jednym z najpotężniejszych małopolskich rodów, któremu w widoczny sposób przewodził wojewoda Otto. Pozycję swą utrzymali także w czasach Ludwika Węgierskiego. Pileccy znaleźli się wówczas w gronie nowego możnowładztwa, popierającego centralistyczne działania króla. W kolejnych latach ściśle związki rodu z Andegawenami, a następnie Jagiellonami utrzymywały się nadal. Dzięki temu potomkowie Ottona pomnażali jedynie odziedziczony okazały majątek, by później stopniowo tracić go w nieustannych procesach z okoliczną szlachtą. Przez wiele lat fortuna Ottona była jedną z pierwszych tego typu w kraju. Za panowania Kazimierza Wielkiego do swych rodowych włości – Pilicy, Otto dołączył Łańcut i Tyczyn z przyległościami. Mimo to zrębem potęgi rodu pozostał nadal klucz pilicki⁸.

Włość ta w najdawniejszych czasach należąca do książąt, nadana następnie Toporczykom, ukształtowała się ostatecznie w 1 połowie XIV w. W 1393 r. Pilica uzyskała prawo magdeburskie jako miasto prywatne, zapewne z inicjatywy samych Pileckich⁹. Pod zarządem Ottona (2 poł. XIV w.) klucz obejmował miasto Nową Pilicę, zamek Smoleń oraz wsie: Biskupice, Cisowa, Dobra, Kocikowa, Wola Kocikowska, Mokrys, Sławniów, Stara Pilica, Szamoszyce i Werbka¹⁰. Do tychże dóbr wojewoda dołączył wsie Sielce i Klimontów, które nabył drogą wymiany za Witanowice koło Wadowic w 1361 r. Trzy lata później (1364) król Kazimierz, prawdopodobnie na prośbę Ottona, nadał im prawo niemieckie¹¹. W 1381 r. wojewoda sprzedał obie wsie Szafrancom za 70 grzywien i pół łanu w Pielgrzymowicach. Ponadto Otton przez pewien czas dzierżył również Branice¹².

Między 1349 a 1350 r., w dowód uznania za zasługi podczas wyprawy ruskiej, Kazimierz Wielki nadał Ottonowi Łańcut. Prawdopodobnie wcześniej dobra te nale-

ca, w: *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. I, pod red. F. Kiryka i R. Kołodziejczyka, Kraków 1978; tenże, *Zarys dziejów osadnictwa*, w: *Dzieje Olkusza*; H. Błażkiewicz, *Dzieje parafii Pilica w okresie przedrozbiorowym*, „Nasza Przeszłość”, t. 57: 1982, s. 171–201.

⁷ B. Wyrozumska, *Otto z Pilicy*, PSB, t. 24; F. Sikora jest autorem następujących biogramów zamieszczonych w 26 tomie PSB: *Pilecki (Granowski) Jan*, *Pilecki Jan (zm. 1496)*, *Pilecki Jan (zm. 1527)*, *Pilecki Mikołaj*, *Pilecki Mikołaj, zwany Ocicem*, *Pilecki Stanisław*, *Pilecki Stanisław, zwany Ocicem*.

⁸ J. Dąbrowski, *Elżbieta*, s. 98.

⁹ H. Błażkiewicz, *Dzieje*, s. 171.

¹⁰ W. Dworaczek, *Leliwici*, s. 122; Zdaniem F. Kiryka do lokacji Nowej Pilicy doszło między 1373 a 1394 r., czyli być może już po śmierci Ottona, F. Kiryk, *Pilica*; s. 347.

¹¹ KDMp, t. I, s. 321.

¹² Tamże, s. 402; por. też S. Gawęda, *Możnowładztwo małopolskie w XIV i pierwszej połowie XV w.*, Kraków 1966, s. 50.

zały do władcy, ale to właśnie wojewoda jest pierwszym bliżej znanym ich właścicielem¹³. W omawianym okresie włości te były słabo zaludnione, dlatego też Otto rozpoczął tutaj intensywną akcję osadniczą, sprowadzając kolonizatorów z Saksonii. Zaowocowało to wkrótce powstaniem szeregu wsi¹⁴. W 1369 r. wojewoda powierzył Janowi Howsteterowi osadzenie Nowej Wsi na prawie niemieckim¹⁵. W 1381 r. Hans Lang otrzymał przywilej lokacyjny wsi nazywanej od jego imienia Handzlówka¹⁶. Po około trzech latach zakładano kolejno Kraczkową, Krzemienicę, Albigową (Helwighschau), Malawę, Gluchów, Husów, Markową (Markenhof), Nawendorf, Soninę (Schonenweld), Lagendorf¹⁷. Z czasem ta ożywiona akcja osadnicza doprowadziła do powstania zwartej obszar zamieszkanego przez ludność niemiecką. Dzięki takim działaniom na tych terenach Otton wyraźnie wyprzedził gospodarczą ekspansję innych rodów.

Przed 1369 r. za 500 grzywien wojewoda wykupił dobra tyczyńskie, prawdopodobnie z rąk królewskich, ponieważ późniejsze procesy o te ziemie wykazują niezbitą prawa władców do nich. Istnieje również mało przekonująca hipoteza, że Otto uzyskał Tyczyn (wraz z Łańcutem i Kańczugą) w wyniku wymiany tychże dóbr dokonanej z Władysławem Opolczykiem za Tyrnawę koło Sanoka¹⁸. Zasadzcą Tyczyna był Bertold Tyczyner, który 14 marca 1368 r. otrzymał od Kazimierza Wielkiego odpowiedni dokument, polecający mu założenie miasta na prawie magdeburskim obok *villa antiqua* nazywanej Biała, w celu „powiększenia pożytków króla”. Fakt lokowania miasta właśnie w tym miejscu świadczy o tym, że Biała nie była jedyną wsią w omawianym rejonie. Wydaje się również prawdopodobne, że w zamysle Kazimierza Tyczyn miał przejąć funkcje Rzeszowa, który od 1345 r. był miastem prywatnym. Plan króla nie powiódł się jednak i Rzeszów utrzymał swoją pozycję. Kolejna wiadomość o Tyczynie pochodzi z 1373 r., kiedy to Władysław Opolczyk wydał przywilej lokacyjny dla wsi Lutoryż zakładanej przez szlachcica Jana Golego na surowym korzeniu¹⁹. Ostatnim ogniwem majątku Ottona z Pilczy była Kańczuga.

Żoną wojewody Ottona była Jadwiga Melsztyńska i to ona po jego śmierci (między 2 III 1384 a 9 IX 1385) zarządzała wszystkimi dobrami, bowiem Elżbieta była jeszcze małoletnia²⁰. Wspomniana Elżbieta była jedynym dzieckiem Ottona i Jadwigi, dziedziczyła zatem ogromny majątek. Z tego też powodu jej dzieje były bardzo burzliwe. Posażną panną interesowali się liczni konkurenci. Wśród nich znalazł się także morawski rycerz Wiszel Czambor z Wischemburga. Porwał on Elżbietę, wywiózł do swych posiadłości i tam poślubił. Małżeństwo to nie trwało jednak

¹³ I. Rychlikowa, *Szkice*, s. 10; F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys*, s. 59.

¹⁴ Z. Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Poznań 1945, s. 126.

¹⁵ ZDM, t. IV, nr 1000.

¹⁶ AGZ, t. III, s. 64.

¹⁷ Por. przypis nr 6.

¹⁸ F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys*, s. 58; Z. Szust, *Średniowiecze Łańcuta*, Katowice 1957, s. 80.

¹⁹ KDMp, t. I, nr 294; A. Fastnacht, *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650*, Warszawa 1962, s. 88–89; J. Pęckowski, *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII w.*, Rzeszów 1913, s. 3.

²⁰ Elżbieta urodziła się około 1370 r.

długo, ponieważ Elżbieta została odbita przez innego morawskiego szlachcica, Jenczyka z Hiczyna. W tej sytuacji Wiszel próbował dochodzić sprawiedliwości. Udał się do Krakowa, szukając zapewne poparcia u króla. Jenczyk zasadził się na niego i zabił rywala. Od tego czasu, jak pisze J. Długosz, „za zezwoleniem króla cieszył się bez przeszkód posiadaniem żony i jej posagu”²¹. Ślub Elżbiety z Jenczykiem odbył się około 1390 r., ale małżeństwo nie trwało długo. Owidowiałą siostrzenicą zaopiekował się Spytek z Melsztyna i to on skojarzył kolejne jej małżeństwo z Wincentym z Granowa, kasztelanem nakielskim. Wincenty i Elżbieta doczekali się trzech córek (Agnieszki, Elżbiety, Ofki) i dwóch synów (Jana i Ottona)²². W 1410 r. dość niespodziewanie zmarł Wincenty. Elżbieta znowu została wdową. Zajęła się teraz doglądaniem pokąźnego majątku, wychowywaniem dzieci i życiem towarzyskim.

Jeszcze w 1390 r. Jadwiga Pilecka uposażyła klasztor dominikanów w Łańcucie karczmą z rybnikiem w Markowej Woli, jako dziękczynienie za szczęśliwe ocalenie z niewoli u Wiszela Czambora. Jadwiga i Elżbieta ufundowały także nowy kościół parafialny w Pilicy pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Jego konsekracji dokonał Piotr Wysz lub Zbigniew z Łapanowa. W 1409 r. pani Granowska uposażyła kolegium mansonarzy przy wybudowanym już kościele. Jeden z owych pięciu kapelanów miał opiekować się szpitalem w Pilicy²³. W 1409 r. Elżbieta w specjalnym dokumencie określiła obowiązki rektora szkoły pilickiej. Mniej więcej od tego okresu datuje się szczególnie ożywioną działalność owej szkoły²⁴. Niewątpliwie ważnym wydarzeniem w dziejach Pilicy był ślub Elżbiety z Władysławem Jagiellą. Nie wiadomo, kiedy pani Granowska poznała króla. Wiadomo, że spotykali się przy różnych okazjach prawdopodobnie od 1391 r.²⁵ W 1417 r. w Sanoku odbyła się uroczystość ślubna Władysława i Elżbiety. Cztery miesiące później Elżbieta została koronowana w Krakowie.

W 1401 r. Elżbieta zakupiła od Jakusza część Sławniowa za 80 grzywien, a rok później władła także Strzegową²⁶. W 1403 r. rozpoczął się przewlekły proces

²¹ Długosz, *Annales*, s. 75; J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański, *Władysław Jagiello*, s. 241.

²² Otto zmarł przed 1420 r., gdyż nie występuje w dokumencie nadającym rodzinie Tyczyn i Łańcut. Elżbieta poślubiła w 1418 r. księcia opolskiego Bolka V. Ofka była żoną Jana z Giczyna, syna Jenczyka z pierwszego małżeństwa. O Agnieszce nie posiadamy żadnych informacji.

²³ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej* (dalej ZDK), cz. I, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965, nr 217; t. IV, cz. II, s. 12.

²⁴ *Sacrum Poloniae Millenium*, t. I, Rzym 1954, s. 590, 595; ZDK, cz. II, s. 13; *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. I–II, wyd. A. Chmiel, Kraków 1892.

²⁵ Rachunki dworu w Lipniku na Morawach należącego do Jenczyka dotyczą podejmowanie tam polskiego króla w 1391 r. W tym samym roku Władysław przebywał w należącym do Elżbiety Łańcucie. Bywał tam również w 1410 i 1415 r. Wiadomo także, że Elżbieta wspomagała króla pożyczkami dużej wysokości, których ten nigdy nie zwracał. Ponadto pani Granowska przyjaźniła się z księżną mazowiecką Aleksandrą, siostrą Jagielly. ZDM, t. VI, nr 1839; MS, t. V, nr 10121; A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagielly 1386–1434*, Warszawa 1972, s. 53, 64; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1977, s. 65; S. Kuraś, *Burzliwe*, s. 23.

²⁶ F. Kiryk, *Zarys dziejów*, s. 69, 71.

o dobra tyczyńskie. Jego powodem były zatargi o granice posiadłości między Piotrem Kmitą – panem na Bachurzu, a Pileckimi. W 1404 r. królewski sąd polubowny przyznał cały okręg tyczyński władcy, który musiał jednak wypłacić jego poprzednim właścicielom 500 grzywien²⁷. W 1420 r. Władysław Jagiełło ponownie przekazał Tyczyn i Łañcut z przyległościami Janowi, Ofce i Elżbiecie Pileckim w wieczne posiadanie, aczkolwiek zachował sobie dożywocie w tychże dobrach. Tak więc klucz ten ostatecznie przeszedł do Pileckich w 1434 r.²⁸ W 1423 r. doszło do podziału klucza tyczyńskiego. Król odstąpił wówczas Janowi z Giczyna, mężowi Ofki Pileckiej, miasto wraz z wsiami: Biała, Borek, Chmielnik, Drabinianka, Lubienia, Lutoryż, Matysówka, Siedliska, Słocina, Straszdydle, Zalesie i Zarzecze²⁹. Prawdopodobnie to właśnie Jan z Giczyna był inicjatorem lokacji sześciu nowych wsi dokonanej w 1425 r.³⁰

W 1418 r. klucz pilicki (zamek, miasto i 34 wsie) otrzymała w posagu księżna opolska Elżbieta. Z czasem prawa do nich przejął jej syn Waclaw, który w 1450 r. zrzekł się ich za 2000 grzywien na rzecz swego wuja Jana Pileckiego, kasztelana krakowskiego³¹. To właśnie pod jego zarządem klucz pilicki zaczął przeżywać okres swojego rozkwitu. W tym czasie obejmował już zamek Smoleń, miasta Starą i Nową Pilicę oraz Bydlin, a także wsie: Dłużec, Dobra, Domaniewice, Kąpiele, Kidów, Kleszczowa, Lgota, Łosiniec, Przyłubsko, Rzędowice, Sławniów, Wierbka, Załęże, Złożeniec i pięć folwarków³². O samym życiu gospodarczym Pilicy w omawianym okresie nie posiadamy wielu informacji poza tym, że działał tam cech rzeźników. Wiadomo, że na terenie klucza działały trzy kuźnice. Kasztelan Jan przykładął dużą wagę do górnictwa ołowiu i produkcji żelaza, co w owych czasach było przedsięwzięciem dochodowym. Działały wówczas kuźnice w Blanowicach koło Zawiercia i Krzemienią niedaleko Siewierza. Kopalnie znajdowały się także w Złożeniu i Strzegowiej³³. W 1432 r. Jan i jego siostra Elżbieta doprowadzili do podniesienia probostwa pilickiego do godności prepozytury. Stosowny akt wydał biskup Oleśnicki, zaznaczając, że proboszcz i wikarzy powinni wykazać się większą gorliwością w pełnieniu swych obowiązków. Być może związane było to z pewnymi wpływami husyckimi³⁴.

Okolo 1450 r. Jan stał się wyłącznym właścicielem dóbr w ziemi przemyskiej – kluczy tyczyńskiego z 18 wsiami, łañcuckiego i kańczuckiego, obejmującego wówczas 20 wsi. W tym czasie (od 1447) posiadłości tyczyńskie należały już do ziemi

²⁷ KDMp, t. IV, s. 93.

²⁸ ZDM, t. VII, nr 1896.

²⁹ Tamże, nr 1946.

³⁰ AGZ, t. XI, nr 173a wymienia: Białą, Budziwój, Chmielnik, Lubienie, Siedliska i Straszdydle.

³¹ Por. przypis nr 6, Waclaw zmarł w 1453 r.

³² F. Kiryk, *Zarys dziejów*, s. 113.

³³ S. Gawęda, *Możnowładztwo*, s. 110; F. Kiryk, *Pilica*, s. 349.

³⁴ ZDK, t. IV, cz. II, s. 175 Hipotezę tę postawił H. Błażkiewicz na podstawie pokrewieństwa Pileckich z Melsztyńskimi.

przemyskiej, co było wynikiem świadomych zabiegów ich właścicieli i obejmowały następujące wsie: Biała, Błędowa, Stary i Nowy Borek, Brzezówka, Budziwój, Chmielnik, Drabinianka, Hermanowa, Kielnarowa, Lubienia, Lutoryż, Matysówka, Siedliska, Słocina, Straszędzie, Zalesie i Zarzecze³⁵. Natomiast do kluczy łańcuckiego i kańczuckiego należały wówczas Albigowa, Gać, Gluchów, Hadle, Handzlówka, Husów, Jordanowa Wola, Kosina, Kraczkowa, Krzemienica, Maława, Markowa Wola, Ostrów, Rogóźno, Sidleczka, Sietesz, Sonina, Światosławowska Wola, Wolica i Wysoka³⁶. Jan dbał o swoje dobra. W 1454 r. z inicjatywy Pileckich w Tyczynie powstało kolegium mansonarzy, a trzynastcie lat później (1466) nowy, murowany kościół parafialny³⁷. W 1447 r. Jan wystarał się o przywilej dla Tyczyna, ustanawiający jarmark na święto Bożego Ciała. Wydaje się, że był to drugi dzień jarmarczny w mieście, bo zgodnie z średniowieczną praktyką dzień taki ustanawiano zazwyczaj podczas lokacji, wyznaczając go na dzień patrona kościoła parafialnego w danej miejscowości. W przypadku Tyczyna byłby to zatem dzień św. Katarzyny (25 listopada). W 1448 r. przywilej na jarmark otrzymał Łańcut (jarmark w dniu św. Wojciecha), a w 1473 r. Kańczuga (w dni Zielonych Świątek i św. Łukasza)³⁸. W 1450 r. Wacław książę opolski zrzekł się swych praw do posiadłości łańcuckich na rzecz swego wuja Jana Pileckiego w zamian za Pilicę i Mrzyglód³⁹.

Przed 1446 r. kasztelan zakupił klucz bełżycki w ziemi lubelskiej wraz z miastem i zamkiem⁴⁰. Ponadto jego żona Jadwiga Kurowska wniosła w posagu 1000 grzywien, a po śmierci jej ojca Piotra Jan uzyskał Krzczonów, Kurów i Rzemienowice⁴¹. Oprócz tego kasztelan posiadał wielki młyn pod Krakowem i dwa domy w samym mieście. Był człowiekiem bardzo majątnym, a o jego sile finansowej najlepiej świadczy fakt, że był zadłużony na 6269 grzywien przy 240 grzywnach wierzytelności. Łatwo więc sobie wyobrazić jak ogromne dochody musiał przynosić jego majątek, skoro stać go było jeszcze na udzielanie pożyczek królowi⁴².

W 1478 r. doszło do pierwszego podziału dóbr Pileckich pomiędzy synów kasztelana Stanisława, Jana i Ottona. Najstarszemu Stanisławowi przypadła w udziale część klucza łańcuckiego. Jan otrzymał Pilicę z zamkiem i wsiami, Mrzyglód, część Branic, Tyczyn z przyległościami oraz prawo lenne w Lutoryżu. Otto odziedziczył Kańczugę, Bełżyce, Sośnicę i Kraśnice. Po dziewięciu latach (1487) Stanisław

³⁵ AGZ, t. XIX, nr 4276; A. Fastnacht, *Osadnictwo*, s. 22.

³⁶ Por. przypis nr 5.

³⁷ ZDM, t. V, nr 1431.

³⁸ MS, t. I, nr 5, 18, 973; F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys*, s. 26.

³⁹ I. Rychlikowa, *Szkice*, s. 10.

⁴⁰ W. Dworzaczek, *Leliwici*, s. 35.

⁴¹ S. Sroka, *Rodzina Kurowskich*, Kraków 1990, s. 22.

⁴² Pożyczki były udzielane kilkakrotnie w 1471 r. Wydaje się, że w końcowym okresie życia Jan był przede wszystkim finansistą dworu i na tym zasadzała się jego pozycja. F. Kiryk, *Jakub z Dębna*, s. 14; M. Ungeheuer, *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV w.*, „Badania z dziejów społecznych i gospodarczych”, t. 6, 1929, s. 198.

i Otto wymienili między sobą dobra⁴³. W 1490 r. Stanisław uzyskał od króla dobra Zamech, Psie Lukowa i Babice w ziemi przemyskiej, wpłatując jednocześnie rodzinę w długotrwały konflikt o nie⁴⁴.

Średni z braci Jan wydaje się być równie zapobiegliwym gospodarzem jak jego ojciec, choć niewątpliwie brakowało mu jego rozmachu. W latach 1484–1487 uzyskał od Kazimierza Jagiellończyka liczne zapisy solne i pieniężne w żupach wielickich i bocheńskich. W 1488 r. pożyczył J. Rzeszowskiemu 2000 grzywien pod zastaw dóbr ogrodzienieckich. Gdy dług nie został spłacony, Rzeszowscy zdecydowali się sprzedać Pileckiemu miasto i zamek Ogrodzieniec wraz z 14 wsiami i kuźnicą za 8000 grzywien oraz prawa do Zawiercia. Transakcję tę zatwierdził Jan Olbracht w tym samym roku⁴⁵. Wkrótce za 3000 grzywien i połowę Brzozówki Jan kupił Swojczany, Tczycę, Udorz i Jedlcę od Jana z Dynowa. Majątku wojewody dopełnił posag jego pierwszej żony, która wniosła klucz wojciechowski w ziemi lubelskiej obejmujący pięć wsi⁴⁶. Jan zapisał się również jako dobroczyńca kościoła św. Krzyża w Tyczynie i fundator szpitala przy nim⁴⁷. Był także mecenasem sztuki. W latach 1492–1516 na dworze dwóch panów Pileckich, Jana, a następnie jego syna również Jana, przebywał Biernat z Lublina. Pełnił tam funkcję zamkowego kapelana i sekretarza obu Janów. Nie skarżył się na nadmiar obowiązków, bowiem protektorzy stworzyli mu idealne warunki do pracy w swej bogatej bibliotece. To właśnie w Smoleniu powstał przekład bajek Ezopa, a po latach Biernat wspominał pobyt na dworze Pileckich jako najszczęśliwszy okres w swoim życiu⁴⁸.

W 1493 r., po bezpotomnej śmierci Stanisława, doszło do kolejnego podziału majątności Pileckich. Tym razem Janowi przypadła Kańczuga z 20 wsiami, podczas gdy Otto otrzymał całość dóbr łańcuckich⁴⁹. Po śmierci Jana (1496) i Ottona (1504) majątek Pileckich ulegał coraz częstszym podziałom. Rodzina wylała się również w liczne procesy i niekiedy popadała w długi. W początkach XVI w. można zaobserwować więc powolny upadek finansowej potęgi rodu.

Synowie wojewody Jana początkowo gospodarowali wspólnie. Jednak w 1505 r. doszło do podziału dóbr między nimi. Najstarszy Mikołaj otrzymał klucze ogrodzieniecki (czyli zamek, miasto i 13 wsi) i kańczucki, średni z braci Stanisław Tyczyn,

⁴³ Stanisław był podkomorzym lubelskim i przemyskim. Jan pełnił urząd wojewody ruskiego a następnie sandomierskiego. Był także starostą przemyskim. Otto natomiast przejął po rezygnacji Stanisława podkomorstwo przemyskie. AGZ, t. XIX, nr 172; I. Rychlikowa, *Szkice*, s. 11.

⁴⁴ MS, t. I, nr 2131.

⁴⁵ MS, t. II, nr 8; AGZ, t. XIX, nr 448.

⁴⁶ Pierwszą żoną Jana była poświadczona w 1481 r. Zofia, która wedle epitafium w kościele parafialnym w Pilicy pochodziła z rodu Toporczyków. B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1858, s. 487; *Dzieje Olkusza*, s. 64.

⁴⁷ F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys*, s. 67.

⁴⁸ Biernat z Lublina, *Wybór pism*, opr. J. Ziomek, Wrocław 1954, s. XX, XXX–XXXII; K. Kantak, *Nowe szczegóły biograficzne o Biernacie z Lublina*, „Reformacja w Polsce”, t. 6: 1935, s. 160–161.

⁴⁹ AGZ, t. XIX, nr 506.

Kidów oraz część klucza pilickiego, a najmłodszy Jan klucze trzebownicki i wojciechowski, a także zamek Smoleń wraz z folwarkiem⁵⁰.

Mikołaj wojewoda bełski był prawdziwym utracjuszem. W 1512 r. zastawił Krasnystaw, który trzy lata później musiał sprzedać kasztelanowi bieckiemu Andrzejowi Tęczyńskiemu. W związku z tym wiodł liczne spory, które nie doprowadziły jednak do odzyskania utraconych dóbr. Z czasem Mikołaj popadł w jeszcze większe długi i w 1521 r. został zmuszony do zastawienia Ogrodzieńca za 2500 grzywien Janowi Chełmskiemu. Po pięciu latach dobra te były już obciążone astonomiczną sumą 57 000 grzywien. W tej sytuacji Mikołaj, 21 października 1526 r., odsprzedał je Janowi Chełmskiemu⁵¹. Tak więc zatrzymał jedynie klucz kańczucki, ale i ten nie w całości pozostał w posiadaniu rodu, bowiem zapisy, jakie w nim miała żona wojewody Magdalena Jarosławska, zostały przekazane przez nią jej siostrzeńcowi Stanisławowi Odrowążowi⁵².

Nieco lepiej wiodło się średniemu z braci, Stanisławowi. W 1497 r. wziął w zastaw od swego szwagra Rafała Jarosławskiego starostwo gródeckie. Od samego początku nad urzędem ciążyła swoista klątwa: najazd tatarski całkowicie zniszczył dobra i zamek, który z nakazu króla Stanisław odbudowywał od 1505 r. przy pomocy okolicznej szlachty. Mimo to groziła mu utrata urzędu. W 1518 r. zakończył się konflikt między starostą a arcybiskupem lwowskim Bernardem Wilczką o prawo do korzystania z lasów, w wyniku czego dobra rozgraniczono ponownie. Jednak kłopoty starosty nie skończyły się na tym, gdyż w 1524 r. mieszczanie gródzcy wnieśli przeciw niemu skargę o obarczanie ich nadmiernymi robociznami na królewskim folwarku⁵³.

Lata ruchu egzekucyjnego nie były łatwe dla Stanisława. Podniosły się wtedy głosy, żeby Pileccy zwrócili do skarbu królewskiego dobra tyczyńskie. Byłaby to dla nich dotkliwa strata, tym bardziej, że przed 1500 r. wykupili sołectwo tyczyńskie. Dlatego też Stanisław w 1515 r. wystarał się o odpowiedni dokument potwierdzający wieczystą przynależność klucza do rodu⁵⁴. Podobnie jak bratu, Stanisławowi także nie udało się utrzymać całego odziedziczonego majątku. W 1519 r. sprzedał dobra w powiecie leńskim: Kidów, Przechodów, Siadcę, Solczę, Szydłowiec i Wierzbki. Mimo że jego żona Anna Jarosławska wniosła w posagu 4300 złotych węgierskich, to znaczna część tejże sumy została przeznaczona na spłatę długów jej

⁵⁰ Mikołaj był kasztelanem przemyskim i wiślickim oraz wojewodą bełskim. Stanisław pełnił urząd starosty gródeckiego. Jan objął starostwa w Lublinie i Parczowie. F. Sikora, *Pilecki Mikołaj (zm. 1527)*, PSB, t. 26, s. 265; Wg R. Hubickiego, *Zamek Pilecki*, Biblioteka Warszawska, t. 4: 1847, s. 20, do podziału miało dojść w 1501 r.

⁵¹ Klucz ogrodzieński obejmował wówczas zamek, miasta Ogrodzieniec i Włodowice oraz 11 wsi i 2 kuźnice. MS, t. IV, nr 14912, 15092.

⁵² Magdalena Jarosławska dokonała owego zapisu z pominięciem swego syna Stanisława, komornika króla węgierskiego Ludwika. F. Sikora, *Pilecki Stanisław*, s. 265.

⁵³ Od listopada 1518 r. Stanisław miał dożywotnio dzierżyć starostwo z obowiązkiem rozliczania dochodów ze skarbu królewskim. MS, t. III, nr 1080, t. IV, nr 4599, 11922; F. Sikora, *Pilecki Stanisław*, s. 268.

⁵⁴ MS, t. IV, nr 10715; F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys*, s. 25.

bratanka Hieronima u kupców florenckich, nie rozwiązując tym samym problemów finansowych Pileckich⁵⁵.

Najmłodszy z braci Jan w 1519 r. zrzekł się praw do Kurowa na rzecz Piotra Kmity z Wiśnicza. W tym samym roku sprzedał Zofii Tarnowskiej za 1000 złotych czynsz 25 grzywien z połowy dóbr pilickich na rzecz kolegiaty św. Anny w Krakowie. Po jego bezpotomnej śmierci w 1527 r. dobra odziedziczyli synowie Stanisława, starosty gródeckiego. Jednak w obecnym stanie źródeł nie da się ustalić kolejnego podziału majątku. Pewne jest tylko to, że klucz pilicki przypadł najmłodszemu z rodzeństwa – Rafałowi, który z tego powodu bezustannie procesował się ze swoim kuzynem – Stanisławem Janem (synem wojewody Mikołaja) i bratankiem Stanisławem (synem Mikołaja)⁵⁶.

Po śmierci Rafała (po 1560) Pilicę objął jego syn Jan, rotmistrz królewski⁵⁷. Według lustracji województwa krakowskiego z 1564 r. do klucza należały wówczas następujące wsie: Biskupice, Dobra, Iwanowice, Korzykowa, Sławniów, Smoleń, Sylkowice, Szydzów, Wierzbka, Złożeniec oraz miasta Bydlin i Kapiele⁵⁸. W 1570 r. rotmistrz sprzedał powyższe dobra biskupowi krakowskiemu Filipowi Padniewskiemu, który następnie przekazał go swemu bratu Wojciechowi, kasztelanowi oświęcimskiemu⁵⁹. W rękach nowych właścicieli klucz pilicki rozwijał się dobrze. Kwitło tu życie gospodarcze i kulturalne. Szczęścia nie miał jedynie zamek w Smoleniu, bowiem Padniewscy wybudowawszy sobie nową siedzibę, pozwolili na to, by niszczał. Zdeastrowany przez Szwedów w późniejszych latach uległ całkowitej ruinie.

Druga linia Pileckich, wywodząca się od Ottona podkomorzego lubelskiego odziedziczyła dobra łańcuckie, bełżyckie, a z także klucz soński⁶⁰. Przed 1508 r. bracia Ocicowie – Mikołaj, Andrzej i Stanisław, dokonali podziału ojcowszyny, z tym że klucz łańcucki jako wdowią oprawę zatrzymała ich matka Anna Szamotulska. Mikołajowi przypadły w udziale dobra bełżyckie oraz kilka wsi w ziemi przemyskiej i lwowskiej. Andrzej otrzymał posiadłości w ziemi przemyskiej, które po jego śmierci w 1509 r. przeszły na własność jego starszego brata. Wkrótce, po śmierci matki, Mikołaj wziął w posiadanie także dobra łańcuckie.

Najmłodszy Stanisław uzyskał klucz soński, młyn słodowy w Krośnie (nadany przez króla w 1522) oraz dwa place w Krakowie (zakupione w latach 1518–1519).

⁵⁵ MS, t. IV, nr 11559.

⁵⁶ Braćmi Rafała byli Adam (zm. przed 1535), Jan (zm. po 1548), Krzysztof (zm. w 1535), Mikołaj (zm. 1535) oraz Piotr; MS, t. IV, nr 12241, 12293, 18363, 19238, 19239.

⁵⁷ Jan był również starostą horodelskim i stolnikiem przemyskim.

⁵⁸ *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, wyd. J. Małeki, Warszawa 1964, s. 93.

⁵⁹ F. Koryk, *Zarys*, s. 114.

⁶⁰ Otto (zm. 1504) był najmłodszym synem Jana, kasztelana krakowskiego. W XVI w. dla odróżnienia jego synów od Jana wojewody ruskiego nadano im przydomek Ocic. Mikołaj Ocic był kasztelanem bełskim i lwowskim. O Andrzeju wiadomo jedynie, że w 1509 r. uzyskał zwolnienie z wyprawy wojennej, a wkrótce zmarł. Stanisław Ocic piastował urząd stolnika przemyskiego i starosty sanockiego. Był także sekretarzem Zygmunta Starego.

Poza tym, z woli braci, zarządzał dobrami łańcuckimi i tyczyńskimi⁶¹. W 1515 r. Stanisław wystarał się u króla o przywilej na targ roczny w Łańcucie. Najazdy tatarskie z przełomu XV i XVI w. spowodowały poważne zniszczenia w Łańcucie. Z tego powodu w 1509 r. król Zygmunt nadał Pileckim prawo pobierania czopowego z miasta przez dwa kwartały w roku z powodu kosztów, jakie musieli ponosić w związku z odbudową zniszczonej łańcuckiej fortecy, ratusza i bram⁶². W 1522 r. król zezwolił Mikołajowi na wykup kilku wsi w ziemi sanockiej.

Po bezpotomnej śmierci Stanisława w 1523 r. całość ojcowskiego majątku przejął Mikołaj. W 1523 r. otrzymał od króla tenutę zamecką. Nadanie to stało się powodem długoletniego konfliktu, między innymi dlatego, że w 1531 r. Zygmunt zwolnił Mikołaja z jakichkolwiek opłat na rzecz skarbu, gdyż ten własnym sumptem wystawił w dobrach zameckich *fortalicium* dla obrony przed najazdami tatarskimi. W 1540 r. król zezwolił na dożywotnią dzierżawę Zamechu przez Ocica, a trzy lata później na wykup wójtostwa⁶³.

Majątek Mikołaja odziedziczył jego syn Krzysztof⁶⁴, który zmarł w 1568 r. pozostawiając Łańcut swemu synowi, również Krzysztofowi. W 1586 r. jego żona Anna wymieniła ze Stanisławem Stadnickim dobra łańcuckie na włości w ziemi przemyskiej: Iskań, Niedowę, Piątkową, Piątkowską Wolę, Tarnawę Wolę i Zochotyń⁶⁵. Mniej więcej w tym czasie, około 1585 r., Pileccy stracili prawa do Tyczyna⁶⁶.

Tak więc do końca XVI w. Pileccy zdążyli utracić większość swoich posiadłości.

⁶¹ Por. przypis 26.

⁶² I. Rychlikowa, *Szkice*, s. 11.

⁶³ MS, t. IV, nr 13558, 16082, 20349, 21146; A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Warszawa 1967, s. 159.

⁶⁴ W 1549 r. Krzysztof wprowadził w swych dobrach protestantyzm, zamieniając kościół dominikanów w Łańcucie na zbór, za co został ekskomunikowany. W 1550 r. Łańcut stał się jednym z głównych ośrodków kalwinizmu w Małopolsce na nieco ponad trzydzieści lat, ponieważ w 1583 r. Krzysztof powrócił do katolicyzmu.

⁶⁵ Por. przypis 26.

⁶⁶ F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys*, s. 61.